

שער א: אלול ועשרת ימי תשובה

א. ימים נוראים

נוהגים לקרוא את הימים מראש השנה ועד יום כיפור, וכן ימי הסליחות שלפניהם "ימים נוראים" (או"ח סי' נה סע' כא)^א.

הטעם: משום שימים אלה הם ימי דין, שכן שנינו (ר"ה פ"א מ"ב) "בראש השנה כל באי העולם עוברים לפניו כבני מרון", לכן נקראים הימים הללו "ימים נוראים" משום שהם מטילים מורא על האדם (דברי סופרים, ליקוטי אמרים לר' צדוק הכהן אות יג).

ועוד, שבתפילת ר"ה ויו"כ אומרים "ובכן תן פחדך" (לקוטי מהרי"ח ח"ב דף נ).

ב. ברכת חודש תשרי

נוהגים שאין מברכים בברכת החודש את חודש תשרי בשבת לפניו כמו כל שבת מברכין (מג"א סי' תיז ס"ק א, לבוש סי' תקפא סע' א).

הטעם: משום שחז"ל דרשו (ר"ה ח.) את הפסוק בתהלים (פ"א ד) תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו – איזהו חג שהחדש (= ירח) מתכסה בו הוא אומר זה ראש השנה, לפיכך אין מכריזים קודם על בוא החדש שיהא מכוסה (מג"א שם, לבוש שם).

ועוד, משום שכל טעמה של ההכרזה שידעו באיזה יום ראש חודש, לכן בשבת לפני חדש תשרי אין צורך בהכרזה, מפני שכלם יודעים מתי ר"ה, שכן באותו יום הוא ראש השנה (שער הציון סי' תיז ס"ק ב).

א חו"מ סי' ה' סע' ב, קיצשו"ע סי' קנג סע' טז, מ"ב סי' פח סק"א.

ג. ה' אורי וישעי

מראש חדש אלול ועד שמיני עצרת נוהגים לומר אחרי התפילה בבורק ובערב¹ מזמור כ"ז בתהלים "ה' אורי וישעי" (מט"א סי' תקפא סע' ו, מ"ב שם סק"ה).

הטעם: ע"ש הנאמר במדרש שוחר טוב (תהלים כ"ז פיס' ד) רבנן פתרי קרא בראש השנה וביום כפורים, "אורי" בר"ה, שהוא יום הדין שנאמר והוציא כאור צדקן ומשפטין כצהרים (תהלים ל"ז ו), "וישעי" ביוה"כ, שיושיענו וימחול לנו על כל עוונותינו, וכן נאמר באותו מזמור (פסוק ה) כי יצפנני בסכה — רמז לסוכות (אלף למטה שם סק"ו)².

ועוד, במזמור זה נאמר (פסוק יג) לולא האמנתי וכו', "לולא" אותיות: אלול (אוצר כמ"י סי' ס).

ד. התרת נדרים

יש נוהגים בערב ראש השנה לומר לפני שלשה נוסח התרת נדרים (לוח א"י)³.

הטעם: ע"ש שאמרו (נדרים כג:) הרוצה שלא יתקיימו נדריו כל השנה יעמוד בר"ה ויאמר: כל נדרים שאני עתיד לידור יהיו בטלים⁴ וזריזין מקדימין למצוות, לכן נהגו לפני ר"ה "לעשות

ב יש נוהגים לומר המזמור בשחרית ובערבית (לוח א"י, ילק"מ עמ' 17), ויש שאומרים בשחרית ובמנחה (שם עמ' 140, דרכי חיים ושלום סי' תרצד, מט"א סי' תקפא סע' ו), ויש שאומרים אותו רק בשחרית ולא בשבת (ילק"מ עמ' 66), והגר"א לא אמרו כלל (מע"ד סי' נג) וכן בחלק מקהלות החסידים (מנהגי קומרנה סי' שפו).

ג מקור המנהג מהמקובלים (מובא בשער הכוונות פי"א א). יש מייחסים אותו למקובל ר' שבתי רשקובר ויש לר' חיים כהן תלמידו של ר' חיים ויטאל, ועיין צלותא דאברהם עמ' ת.

ד מנהגי א"י עמ' קעד בשם כתר ש"ט. לפי מנהגי יהודי בבל מתירים נדרים ביום י"ט באב (ארבעים יום לפני ר"ה), בערב ר"ה אלול (ארבעים יום לפני יו"כ) ובערבי ר"ה ויו"כ (ילק"מ עמ' 102).

ה מאמר זה הוא המקור לתפילת כל נדרי ביוה"כ (טאו"ח סי' תריט).

שער א: אלול ועשרת ימי תשובה

שסה

שני עניינים: ענין אחד שיתקן מה שקילקל דהיינו התרה על העבר - - - ענין שני מסירת מודעה על הבא" (של"ה ריש מסכת יומא). ועוד, הואיל ונפסק להלכה (יו"ד סי' ריד סע' א) "מי שרגיל להתענות תעניות שלפני ר"ה ושבין ר"ה ליוה"כ וכו' ורוצה לחזור בו מחמת שאינו בריא, צריך שלשה שיתירו לו", מזה נתפשט המנהג של התרת נדרים לפני ר"ה לציבור כולו (אוצר דו"מ עמ' 108). ועוד, על דרך הרמז: לא יחל דברו ככל (במדבר ל' ג) ס"ת: אלול (לקוטי מהרי"ח ח"ג דף נט בשם מט"א).

ה. י"ג מדות

יש נוהגים כשאומרים י"ג מדות להפסיק מעט בין "ויקרא בשם" לבין "ה" (אבודרהם עמ' רנא).

הטעם: משום שתיבת "בשם" מנוגנת בתורה (שמות ל"ד ה) בטפחא – טעם מפסיק, ופרוש הכתוב לפי הטעמים שה' הוא הקורא (אבודרהם שם)¹.

ו. לשנה טובה תכתבו

נוהגים שהשולח אגרת לחבירו מתחילת חדש אלול עד יום כפור מברך אותו שיכתב לשנה טובה (באה"ט סי' תקפא ס"ק ז'²).

הטעם: על דרך הרמז ע"ש הכתוב (שמות י"ח ז) וישאלו איש לרעהו לשלום ר"ת: אלול, "וישאלו" היינו: יבקשו ויאחלו כמו (תהלים כ"ז ד) אחת שאלתי מאת ה' (לקוטי מהרי"ח ח"ג דף נו).

1 ראה א"ע ורשב"ם. אונקלוס מפרש שמשה הוא הקורא בשם ה' וכך תרגם: וקרא בשמא דה', ורש"י פירש כמותו.

2 ויש נוהגים לכתוב בראש האגרת בלשון מליצית "תולה ארץ על בלימה יטיב לך כתיבה וחתימה" (ס' התודעה ח"ב עמ' תלה).

ז. נשואין

יש נוהגים שלא לעשות נשואין בעשרת ימי תשובה (מט"א סי' תרב סע' ה, קצוש"ע סי' קל סע' ו).

הטעם: משום שאין להרבות בימים אלה בשמחה, ריקודים ומחולות, "שהם ימי תשובה על עוונותינו" (אלף המגן שם אות ה)⁷.

ח. סליחות

לפי מנהג אשכנז מתחילים באמירת סליחות ביום א' שלפני ראש השנה עד יו"כ, ואם חל ר"ה ביום ב' או ג' מתחילים ביום א' בשבוע שלפניו (רמ"א או"ח סי' תקפא סע' א).

הטעם: משום שהיו צמים עשר תעניות בימי הסליחות כולל יום הכפורים, ובין ר"ה ליוה"כ ארבעה ימים שאין לצום בהם: שני ימי ר"ה, שבת תשובה וערב יו"כ, לכן אם חל ר"ה ביום ה' מתחילים באמירת סליחות ובתענית ביום א', ארבעה ימים קודם לחג, וחמשה ימים שבין ר"ה ליו"כ ויו"כ הוא יום העשירי. אבל כשחל ר"ה ביום ב' או ג' מתחילים שבוע קודם, "וכדי שיהיה לעולם יום קבוע שלא יטעו – קבעו להתחיל לעולם ביום א' ואז יוכלו להפסיק בין התעניות ולהשלים ימי תענית בימים מדולגים" (לבוש סי' תקפא סע' א)⁸.

ח וראה בשו"ת מלמד להועיל ח"ג סי' א שפסק שאין לחשוש להנשא בימים אלה, וכן נפסק בשו"ת ר"ע הילדסהיימר ח"א עמ' קנדח, וכן מובא במנהגי וורמיישא לר"י שמש סי' קסב הערה 3 בשם חות יאיר, ועיין בשד"ח מערכת חתן וכלה סי' כג.

ט ומנהג קהלות ספרד "לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים מרח' אלול עד יוה"כ" (או"ח שם), יהודי תימן קוראים לסליחות גם "אשמורות" ע"ש שעת אמירתן (היכל עבוה"ש ח"ב עמ' קנד) וראה ליקוטי מהרי"ח ח"ג דף נח ע"ב. מנהג חסידי חב"ד שלא לומר סליחות בעשרת ימי תשובה, חוץ מצום גדליה (ס' המנהגים – חב"ד עמ' 58).

שער א: אלול ועשרת ימי תשובה

שסז

ט. וידוי בסליחות

בסוף הסליחות נוהגים לומר שלש פעמים וידוי: אשמנו בגדנו וכו' (לבוש סי' תקפא סעי' א, מנהגים דף יט).

הטעם: כנגד "פשעתי חטאתי עויתי" שבידוי כהן גדול ביום הכפורים (רוקח סי' רז).

י. פתיחת הארון

בימים נוראים ובת"צ נוהגים לפתוח את ארון הקודש בעת אמירת "אבינו מלכנו" "שמע קולנו" (בסליחות) ועוד, (ספר מהרי"ל עמ' רפב) א.

הטעם: פתיחת הארון היא כנגד כניסת הכהן הגדול לקודש הקדשים, כי בארון הקודש ספרי תורה, ובקה"ק ארון הברית עם הלוחות, וזאת כדי להגדיל הכוונה, ולהקדישה קדושה יתירה (לבוש אר"ח סי' קלג כש"ט סי' שט).

יא. שופר

בחודש אלול נוהגים לתקוע בשופר אחרי תפילת שחרית (רמ"א סי' תקפא סעי' א) ב.

הטעם: בר"ח אלול עלה משה על הר סיני לקבל הלוחות בפעם השניה, והעבירו שופר במחנה, שלא יטעו עוד אחר ע"זי, לזכר אותן תקיעות הנהיגו לתקוע בשופר בר"ח אלול בכל שנה (פדר"א פמ"ו) ד.

י הגר"א היה אומר וידוי פעם אחת בלבד (מעשה רב סי' רב) וכן הוא לדעת האריז"ל (שעה"כ דף נא ע"ג) וכ"כ במנהגי קומרנה סי' ת, וכן בלוח א"י.

יא וראה הגהות לספר המנהגים לרי"א טירנא מנהגי יו"כ אות קס.
יב ומנהג הספרדים לתקוע באמירת י"ג מדות שבסליחות, ויש תוקעים גם בקדיש תתקבל (כה"ח שם אות יג).

יג "שע"י תקיעה זו נתקבצו כולם והגידו להם הרי משה עלה להר" (ב"ח שם ב) וראה רש"י שמות ל"ג יא.

יד יש שנוהגים לתקוע בבוקר ובערב (רא"ש סוף מס' ר"ה, טאו"ח סי' תקפא).

ועוד, לעורר את העם לתשובה ע"י השופר כנאמר (עמוס ג' ו) אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו (טור סי' תקפא) טו.

ועוד, מובא בב"י (סי' תכב) רמז על הלל בראש חדש ממזמור ק"נ שבתהלים: הללויה הללו אל בקדשו, שתים עשרה פעם "הללו" במזמור זה (כולל הללויה) כנגד י"ב חדשים שבהם אומרים הלל. לפי זה "הללו" הראשון (הללויה) כנגד חדש ניסן, ראש חדשים, והששי שהוא "הללוהו בתקע שופר" כנגד חדש אלול (לקוטי מהרי"ח ח"ג דף נה בשם ייטב לב).

יב. שופר ביום א' דר"ח

יש נוהגים להתחיל לתקוע בתפילת שחרית ביום א' דראש חדש אלול (מ"ב סי' תקפא ס"ק ג, מהרי"ל עמ' רס).

הטעם: "ביום כפור ירד משה מן ההר עם לוחות שניות" והרי עמד בהר ארבעים יום, אין לך מ' יום אלא מיום א' דר"ח ואילך, דהא אלול חסר הוא" (לבוש סי' תקפא סעי' א) טז.

יג. שופר ביום ב' דר"ח

יש נוהגים ביום שני של ראש חדש אלול מתחילים לתקוע בשופר אחרי תפילת שחרית, ותוקעים עד ערב ראש השנה (ולא עד בכלל) (מג"א סי' תקפא ס"ק ב, ערוה"ש שם סעי' א, לוח א"י).

הטעם: ע"ש הנאמר (תהלים פ"א ד) תקעו בחודש שופר משמע חודש שלם, היינו שלושים יום, ומאחר ואין תוקעים בערב

טו וסמך לדבר "ומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך" ר"ת: אלול (מהרי"ל עמ' רסא). בערב ראש השנה אין תוקעים (א"ח סי' תקפא סעי' ג) כדי להבדיל בין תקיעות שהן מתקנת חכמים לשופר של ר"ה שהוא מן התורה (לבוש סי' תקפא), ויש שמפסיקים לתקוע שלשה ימים לפני ר"ה (מנהגות ורומיזא לרי"ל קירכום עמ' פז, ילקוט מנהגים עמ' 17).

טז ראה רש"י שמות ל"ג יא.

יז לגבי הרמז המשתמע מן הפסוק (תהלים פ"א ד) "תקעו בחדש שופר" שצריכים לתקוע חודש שלם, היינו שלושים יום ולא שלושים ואחד, מתרץ הא"ר (סי' תקפא) ששני ימי ראש השנה נחשבים כיום אחד.

שער א: אלול ועשרת ימי תשובה

שסט

ראש השנה, יוצא איפוא שתוקעים עשרים ושמונה יום באלול ועוד שני ימי ראש השנה בס"ה שלושים יום (מט"מ סי' תשעה).
ועוד, מאחר שהטעם של תקיעת שופר באלול הוא משום שמשה עלה להר סיני בפעם השניה לקבל הלוחות בר"ח אלול, וכפי שתוס' מביא בשם התנחומא (ב"ק פב. ד"ה כדי) משה עלה ביום ב' דר"ח (מג"א סי' תקפא ס"ק ב).

יד. גילו של ש"ץ

יש נוהגים להקפיד שגילו של הש"ץ לסליחות יהיה לפחות שלושים (רמ"א סי' תקפא סע' א בשם כלבו).

הטעם: מאחר שהתפילה במקום העבודה בבית המקדש, ומצינו שהלויים התחילו לעבוד במקדש בגיל שלושים (מ"ב סי' תקפא ס"ק יב)^{יח}.

טו. ש"ץ נשוי

נוהגים להקפיד שהש"ץ לסליחות יהיה נשוי ולא רווק (כלבו סי' סח, מובא בד"מ סי' תקפא אות א וברמ"א שם).

הטעם: מאחר והתפילה במקום העבודה בבית המקדש ומצינו שהכהן הגדול בעת עבודתו ביום הכפורים חייב היה להיות נשוי^{יט} (כלבו סי' סה).

טז. הש"ץ מתחלף

יש נוהגים שבימי הסליחות עובר לפני התיבה בכל יום ש"ץ אחר לאמירת הסליחות (זיו המנהגים עמ' קמה).

יח במדבר ד' ג. מקור הטעם הוא בכלבו סי' סה ומובא בד"מ סי' תקפא אות א, לפיהם הגיל הנדרש הוא עשרים וחמש כגילם של הלויים בעת בואם ללמוד את העבודה במקדש (ראה רש"י במדבר ח' ד). הכלבו מוסיף ואומר "ומצוה מן המובחר שיהא למעלה משלושים".
יט יומא ב.

הטעם: משום שהיו נוהגים שהעובר לפני התיבה לאמירת סליחות צם באותו יום, לכן היה הש"ץ מתחלף כדי לא להכביד על אדם אחד (שם).

יז. ש"ץ של סליחות

יש מקומות שהש"ץ של סליחות מתפלל גם שחרית מנחה ומעריב (רמ"א סי' תקפא סע' א, מג"א ס"ק ז)².

הטעם: משום שהמתחיל במצוה אומרים לו גמורכא (לבוש שם).

יח. ש"ץ של סליחות ראשונות

נוהגים שהש"ץ העובר לפני התיבה בימים נוראים עובר לפני התיבה בליל ראשון של סליחות (זיו המנהגים עמ' קמה)²².

הטעם: הואיל ואמרו: כל הנוטל שכר להתפלל בשבתות ויו"ט אינו רואה מאותו שכר סימן ברכה (או"ח סי' תקפה סע' ה), לכן נהגו שהש"ץ שעובר לפני התיבה ביו"ט יעבור אף ביום חול ונמצא שמקבל השכר בהבלעה (זיו המנהגים שם בשם נפש חיה).

כ לדעת הד"מ יתפלל אף ערבית שלפניו.

כא תנחומא עקב פר' ו, ירושלמי פסחים פ"י ה"ו.

כב או בערב ראש השנה.